

Zusammenfassung

Die Versammlung im Wählerverein für Nordschleswig am 16. und 17. November 1918 war für die Zukunft Nordschleswigs entscheidend. Hier wurde die Apenrader Resolution, die die Lösung der schleswigschen Grenzfrage durch eine Volksabstimmung in zwei Zonen forderte, verabschiedet: in Nordschleswig sollte en bloc abgestimmt und in den angrenzenden Gebieten Mittelschleswigs gemeindeweise abgestimmt werden. Diese Resolution wurde zur Grundlage für die Grenzpolitik der dänischen Regierung sowie für die Schleswig betreffenden Bestimmungen des Versailler Friedensvertrages. Während der Ausgang des Treffens wohlbekannt ist, herrschte lange Zweifel über dessen Verlauf. Der Verfasser hat nun zwei bisher unbeachtete Quellen herangezogen, nämlich das Referat des Journalisten Anders Lebeck über die Beiträge während des Treffens und H.P. Hanssens Aufzeichnungen über der Diskussion. Diese Quellen zeigen, dass die Einigkeit, die die Verabschiedung der Apenrader Resolution widerspiegelt, erst nach hitzigen Diskussionen und harten Verhandlungen erreicht wurde. Um diese breite Zustimmung zu erreichen, schloss sich H.P. Hanssen dem Vorschlag des Wählervereins in Sonderburg an, der eine gemeindeweise Abstimmung in Mittelschleswig vorsah. Dieser fand jedoch nicht bei allen Anklang. Es wurden Gegenvorschläge zu einer gemeindeweisen Abstimmung bis hinunter zur Eider bzw. auf der Linie Schlei-Danewerk-Friedrichstadt sowie einer Ausweitung des en bloc Abstimmungsgebietes mit Flensburg bzw. dem Amt Südtondern bis zur Soholmer A unterbreitet. Diese Vorschläge wurden nicht angenommen. Das Gleiche galt für den Versuch, die unterschiedlichen Abstimmungsverfahren in Nordschleswig und den angrenzenden Gemeinden zu vereinheitlichen. Mehrere der Teilnehmer, die sich später dem Flensburgflügel anschlossen, sprachen sich während der Versammlung in Übereinstimmung mit H.P. Hanssen aus.

Insgesamt gesehen zeigen diese beiden Quellen, dass der erfahrene Politiker H.P. Hanssen die weitergehenden Vorschläge anderer dadurch ausmanövrierte, indem er einen Kompromiss mit den moderaten Kräften einging. Sie weisen außerdem die Behauptung zurück, dass der Beschluss des Wählervereins überstürzt getroffen worden sei oder dass H.P. Hanssen das Ergebnis durch Manipulation erreicht habe. Stattdessen spiegeln sie eine freie und gründliche Diskussion wider, in der Gegenvorschläge unterbreitet und diskutiert wurden.

På vej mod en national selvforståelse

Den danske valgagitation som identifikationsramme under afstemningskampen 1920.

AF DRUDE TERKILDTSEN BILL

Grænsedelingen i 1920 var den endelige kulmination på de nationale strømninger og brydninger, som havde raset i Slesvig siden det nationale gennembrud i starten af det 19. århundrede. Alligevel var den nationale identifikation i Slesvig i 1920 stadig mangfoldig og i høj grad selvstændig fra kongeriget. Folkeafstemningerne i 1920 skabte imidlertid et behov for simple nationale billeder og budskaber, som befolkningen kunne forholde sig til og spejle sig i. Denne artikel undersøger de indre budskaber i den danske agitation og hvordan den danske bevægelse under afstemningskampen konstruerede et nationalt selv billede. Artiklen påviser i den forbindelse, hvordan den nationale identitet historisk set og til stadighed formes og konstrueres.¹

Indledning

I 2020 fejres 100-året for Genforeningen mellem de tabte sønderjyske landsdele og kongeriget Danmark. Brugen af begrebet *Genforeningen* vidner om vores kollektive forståelse af Sønderjyllands, geografisk bestemt Nordslesvigs, kulturelle og historiske tilknytning til Danmark. Forbindelsen mellem Danmark og Nord- og Mellemslesvig var forud for folkeafstemningerne stærkt begrænset. Tysklands mangeårige assimileringspolitik og krigens lukkede grænser havde til dels afskåret de dansksindede fra udviklingen i Danmark, og vidensniveauet om danske tilstande var som følge heraf på et minimum. Derudover var det nationale landskab endnu i 1920 en kompleks størrelse, der ikke nødvendigvis passede ind i nationalstatens snævre rammer. Nylig forskning viser desuden, at indholdet bag den danske identifikation ikke nødvendigvis var det samme som nord for Kongeåen.² Studierne viser blandt andet, at de dansksindedes nationale identitet varierede i vekselvirkning mellem regionale og lokale tilhørsforhold. F.eks. var danske talefærdigheder ikke en betingelse for at føle sig dansk. De re-

gionale omstændigheder, hvor de dansksindede ofte var afskåret fra udviklingen i Danmark, og hvor den danske identitet varierede efter lokale forhold, skabte en national identifikationsramme, der ofte beroede på den enkeltes følelser og sindelag frem for viden og målbare kendetegn. Et sådant landskab, hvor individers nationale identifikation i højere grad betinges af en indre følelse end ydre kundskaber, bidrager kun yderligere til det nationale spørgsmåls kompleksitet. Folkeafstemningerne i 1920 levede imidlertid ikke plads til ubeslutsomhed. Under afstemningskampen opstod behovet for konkrete billeder og fortællinger om det danske, som befolkningen kunne forholde sig til og spejle sig i. De nationale skel, som valgkampen skabte og udpenslede, dannede en konkret og usynlig grænse, der for stedse opdelte den nordslesvigske befolkning mellem danske og tyske. Men hvilke billeder og fortællinger lå til grund for dette, og hvordan forsøgte den danske bevægelse at konstruere en national selvforståelse i Nord- og Mellemslesvig? Den danske bevægelse dækker over de aktører, som førte agitation under afstemningskampen. Af disse medregnes 1) oplysningskontoret, der var nedsat af den danske regering som en del af det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender og som fungerede som det officielle organ for den danske agitation. 2) Vælgerforeningen, der var de dansksindede i Nordslesvigs lokale, politiske organisation, hvor der efter freden i 1918 blev udpeget et agitationsudvalg, som specifikt tog sig af afstemningskampen på vegne af de dansksindede nordslesvigere. Og slutteligt 3) Mellemslesvigsk Udvalg, der var en uafhængig organisation i Mellemslesvig med hovedsæde i Flensborg. Udvalget var blevet nedsat af de dansksindede sydslesvigere efter freden i 1918 med det formål at fremme betingelserne for at få så store dele af Mellemslesvig, og i særdeleshed Flensborg, til Danmark som muligt. Den massive mængde agitation, som afstemningskampen førte med sig, giver et unikt og sjældent indblik i det nationale billedsprog og selvforståelse, som ellers ofte er fraværende i historiske kilder. Denne artikel vil kortlægge, hvordan oplysningskontoret og til dels Vælgerforeningen strategisk målrettede den nationale agitation til henholdsvis Nord- og Mellemslesvig. Det vil dermed påvises, at der herskede en bevidsthed om, at den nationale identitet kunne til- eller fravælges af den enkelte. Afstemningerne i 1920 er således et udtryk for, at den danske nationalitet er et resultat af en lang tilblivelseshistorie, hvor begivenheder og aktører over tid har været med til at konstruere, hvad det vil sige at være dansk.

Det nationale spørgsmål

National identitet og nationale spørgsmål er emner, der til stadighed ligger til grund for diskussioner og konflikter på såvel den akademiske som politiske scene. Diskussionerne vidner om begrebets kompleksitet, hvilket har sat sine præg på teoridannelsen. Peter Thaler, der specifikt har beskæftiget sig med de nationale forhold i Slesvig, betegner grænse-landsidentiteter som "ambivalente, plastiske og flydende".³ De nationale selvbilleder som afstemningen skabte har, trods det massive kildegrundlag, kun været genstand for få og kortere analyser. Heriblandt udgav Inge Adriansen i 1992 en kort artikel om agitationsmaterialet fra afstemningskampen i 1920 med udgangspunkt i det nationale indhold.⁴ Artiklen kan karakteriseres som en introduktion til mulige analysestrategier af agitationsmaterialet, hvor de overordnede temaer kredsedes om det nationale fællesskab, national bevidsthed, vækkelse samt overlegenhed. I en senere publikation fra 2010, der udkom på både dansk og tysk, inkluderede Adriansen desuden tysk materiale samt analyser af økonomiske og sociale argumenter i agitationen. I 2014 fulgte en artikel af Nina Jebsen og Martin Klatt, *The negotiation of National and regional identity during the Schleswig-plebiscite following the First World War*, hvor forfatterne tog udgangspunkt i forhandlingerne af den regionale, slesvigske identitet i agitationsmaterialet. Agitationen forud for folkeafstemningerne i 1920 har således før været genstand for analyse. Der foreligger dog ikke en udtømmende analyse af alt tilgængeligt materiale i de foregående fremstillinger. Hertil kommer, at den organisatoriske og strategiske del af den danske valgkamp ikke tidligere er blevet belyst. Dette er imidlertid stærkt relevant, hvis vi skal opnå et helhedsbillede af konstrueringen af den danske nationalitet og de identitetsforhandlinger, som var en ufravigelig del af det nationale valg i 1920.

Derfor vil artiklen indledes med en analyse af den danske bevægelses strategi og udformning af agitationsmaterialet. Undersøgelsen bygger på referater fra møder i Vælgerforeningens tillidsråd, optegnelser fra Vælgerforeningens agitationssekretær Anders Lebecks private arkiv samt arkivmateriale fra det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender. Herved kortlægges de konkrete overvejelser om agitationsmaterialets indhold, og derved hvordan oplysningskontoret og Vælgerforeningen forsøgte at konstruere en national selvforståelse. I artiklens hoveddel vil selve agitationsmaterialet analyseres. Grundet agitationens massive omfang vil kun et udpluk af materialet fremhæ-

Brugen af den skandinaviske oldtid og vikingerne var et yndet greb i forsøget på at udbrede ideen om det nationale fællesskab. Ved at benytte den mytiske figur Hejmdal skriver plakaten sig således ind i en større fortælling om det danske folks nedarvede slægtskab. Hejmdal har, som beskrevet, været en velkendt skikkelse for de, som havde haft adgang til dansk symbolbrug, litteratur og historieskrivning. For andre har ideen om at Hejmdal kunne vække danskerne til dåd derimod fremstået uforståelig.

ves. Udvælgelsen er sket på baggrund af en grundigere analyse, hvorved denne artikels nedslag fremhæver de vigtigste pointer.

For at opnå indsigt i agitationsmaterialet og konstruktionen af en national selvforståelse er det nødvendigt at udstikke nogle teoretiske retningslinjer, der kan rammesætte analysen. På trods af det nationale kompleksitet og Thalers flydende afgrænsning af begrebet påpeger Inge Adriansen, at det nationale indhold kan tilnærmes ved at undersøge, hvordan en gruppe ser på sig selv i relation til andre grupper.⁵ Tankegangen hviler på socialantropologiens opfattelse af identifikation ud fra ideen om, at gruppeidentiteter skabes i mødet med og afgrænsningen til andre grupperinger.⁶ At sige, hvem og hvad man er, er i den forbindelse i lige så høj grad et spørgsmål om at definere, hvad man *ikke* er. Tilgangen kan dog ikke alene hvile på den ydre afgrænsning men må også findes i den fælles identifikation – "at sige hvem jeg er er at sige hvad jeg er eller ikke er, men det er også at sige, hvem jeg har ting til fælles med."⁷ Identifikationsprocessor er således en sammensat størrelse, hvori identifikation og afgrænsning, os og dem, ikke kan adskilles, hvis det nationale selv billede skal afsløres.⁸ Hertil egner valgkampen i 1920 sig i særdeleshed som analyseobjekt, da afstemningerne som begivenhed affødte et latent behov for både at definere og afgrænse den nationale identitet.⁹ Denne artikels tilgang til det nationale spørgsmål hviler således på en forståelse af nationalitet som en konstrueret ide og tilegnet identitet.¹⁰ Selvom det nationale er skabt og konstrueret, er den nationale identitet for de fleste en ægte og substantiel del af deres liv. Dette gjaldt ikke mindst den dansksindede befolkning i Slesvig, hvor det nationale under afstemningskampen i 1920 for alvor blev konkretiseret og manifesteret i den nationale agitation.

På sporet af et nationalt selv billede

Som nævnt affødte de nationale folkeafstemninger i 1920 en helt massiv mængde af agitationsmateriale, hvor det nationale indhold blev afgrænset og udpenslet. Heriblandt blev der udgivet kolossale mængder af skrifter, flyveblade, hæfter og følgeblade til de danske aviser i Nordslesvig og Flensborg med et samlet oplag fra officiel dansk side på 291.250 eksemplarer.¹¹ Foruden de officielle følgeblade blev der også udgivet artikler i de dansksindede aviser, hvor private eller danske embedsmænd agiterede for Danmark. Hvor mange af teksterne og artiklerne siden er forsvundet fra vores kollektive erindring af Genforeningen, står valgpla-

katerne stadigvæk centralt og pryder den dag i dag stadig mange sønderjyske og danske hjem. Plakaterne var ligeledes en massiv del af den officielle danske agitation med et samlet oplag på 107.700 eksemplarer.¹² Dertil kom private bidrag og plakater udfærdiget af Mellemslesvigsk Udvalg. Det har dog ikke været muligt at opnå indsigt i de præcise oplag fra Mellemslesvigsk Udvalg, da deres arkivmappe var bortkommet fra Rigsarkivet under kildeindsamlingen til dette studie. Den øgede bevidsthed og erindring om den visuelle agitation vidner om det visuelle betydning for den menneskelige erfaring. Visuel kommunikation har til alle tider været en af menneskets primære informationskilder og udtryksformer, hvorved visuelle kilder har en enestående kulturhistorisk værdi.¹³ Alligevel har skriftlige kilder traditionelt været historikerens mest skattede artefakt og vejviser i historiske kildestudier. Inge Adriansen påpeger dog nødvendigheden af en større forståelse og brug af andre kildeformer, herunder visuelle og materielle kilder. Særligt i studier af bevidsthed, identifikation og andre menneskelige værensforsståelser bidrager visuelle kilder med vigtige indsigter, der ofte forbliver usynlige i traditionelle kilder. Derfor anbefaler Adriansen også i særdeleshed at benytte visuelle kilder i studiet af det nationale og dets indhold.¹⁴

Da både den visuelle og skriftlige agitation under folkeafstemningerne i Nord- og Mellemslesvig klart kan defineres som propaganda, skal der kort knyttes nogle kildekritiske bemærkninger hertil. Propaganda er i sin grundform simplificerende og misledende i sine budskaber, det har samtidig en meget stærk emotionel karakter, designet til at engagere, påvirke og eventuelt styre sin modtager.¹⁵ At den danske agitation bidrog med forsimplede fremstillinger af Slesvig og Danmark, er en uomtvistelig kendsgerning, som dog ikke er relevant i sig selv. Tværtimod giver disse simplificerede fremstillinger mulighed for at undersøge konkrete nationale selvbilleder. Hvorvidt den slesvigske befolkning har forbeholdt sig kritisk til den kommunikation, som de mødte fra begge sider under valgkampen ligger uden for rammerne af denne artikel. Sikker er det dog, at agitationen har været en massiv og dominerende del af bybefolkningens hverdag forud for folkeafstemningerne.

Den nationale selviscenesættelse

Nyheden om Tysklands begæring om fred på baggrund af den amerikanske præsident Woodrow Wilsons 14 punkter satte hurtigt blus til det gamle håb om en ny grænsedragning på baggrund af folkets

selvbestemmelsesret. De 14 punkter udgjorde kernen i præsidentens fredsprogram, hvori der blev lagt vægt på, at de nationale forhold i Europa skulle ordnes efter folkenes selvbestemmelsesret. I praksis blev langt de fleste grænser efter Første Verdenskrig dog fastlagt i fredstraktaterne, men enkelte områder, herunder Slesvig, fik således mulighed for at afholde folkeafstemninger. De dansksindede nordslesvigere vedtog allerede d. 16. november 1918 en resolution i Vælgerforeningen om en folkeafstemning i den nordlige del af Slesvig. Denne zone, zone 1, skulle dække Nordslesvig syd om Højer og Tønder i vest til nord om Flensborg i øst. Kort efter blev der desuden rejst krav om en folkeafstemning i Mellemslesvig, der førte til oprettelsen af en zone 2. Hvor der i zone 1 skulle stemmes en-bloc, dvs. efter flertallet, skulle hvert distrikt i zone 2 individuelt stemme, om de ville forblive i Tyskland eller overgå til Danmark. Under udarbejdelsen af resolutionen blev spørgsmålet om Flensborgs placering i zone 1 bragt på banen, men blev mod få protester skrinlagt. Den fælles samling varede dog ikke længe. Kontinuerligt med de dansksindedes politikeres initiativer i Nordslesvig og Berlin, begyndte konservative grupperinger i kongeriget at samles i grænsespørgsmålet. Snart udbrød en decideret politisk grænsekrig, hvor nationalkonservative grupperinger som Dannevirke-bevægelsen og Flensborg-retningen arbejdede for en så sydlig grænsedeling, som muligt. Enkelte diskussioner affødte endda et krav om et dansk Flensborg uden eller på trods af afstemningsresultatet. I de 14 lange måneder fra Første Verdenskrigs afslutning til Versaillesfredens effektivering, var spørgsmålet om zonernes sydlige udstrækning, ideen om en tredje zone og Flensborgs position fuldstændig altoverskyggende i den offentlige debat. Diskussionen påvirkede Vælgerforeningens arbejde i en sådan grad, at foreningen snart var splittet i to lejre, der enten støttede Dannevirke-bevægelsens krav om en sydligere grænse, eller Zahle-regeringens linje og den fastlagte zoneopdeling.

Splittelsen påvirkede i høj grad forberedelserne til afstemningskampen, hvor Vælgerforeningens medlemmer havde svært ved at finde fælles fodslag. Egentlige drøftelser af agitationen og forberedelserne til afstemningskampen i Vælgerforeningens referater er således meget sparsomme. De første bestræbelser optræder i februar 1919, hvor sekretæren for det nedsatte agitationsudvalg, Anders Lebeck¹⁶ kontaktede det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender. I forespørgslen adspurgte Lebeck midler til dansk agitation i Mellemslesvig, herunder særligt Tønder egnen, hvor tyskerne stod stærkt.¹⁷

Foråret 1919 forløb uden videre drøftelser indtil Vælgerforeningen på et møde i juni 1919 diskuterede, hvorvidt de skulle foretrække lokale eller tilrejsende talere fra Danmark i zone 2. Valget faldt stort set enstemmigt på lokale talere, da der var en risiko for både reelle og symbolske sprogbarrierer mellem de lokale og tilrejsende. Den symbolske barriere gjorde sig gældende i kraft af de lokale dialekter, hvor højtysk eller rigsdansk ville klinge af embedsmandsmentalitet og tvangssprogstyre.¹⁸ Tiltag, som mange mellemslesvigere frygtede ved en overgang til Danmark. Derudover var problemet rent praktisk, at mange mellemslesvigere ikke forstod rigsdansk. Under drøftelserne blev det desuden besluttet at udarbejde flyveblade til brug i zone 2 for at imødekomme den lokale skepsis over for Danmark. Under et senere møde diskuterede Vælgerforeningens medlemmer desuden en anden, meget strategisk overvejelse, hvor det blev foreslået, at ikke kun danske talere, men også tilskuere skulle fordeles ligeligt i Mellemslesvig – særligt "folk der kan synge."¹⁹ Ved at fordele dansksindede på møder med tysk flertal kunne disse muligvis påvirke forsamlingen i en dansk retning, især ved hjælp af stemningsfyldte danske nationalsange. Hvorvidt dette har ladet sig gøre i praksis vidner kildematerialet ikke om. Ikke desto mindre tydeliggør forslaget, at Vælgerforeningen var bevidst om at udvikle tiltag, der skulle øge den danske tilstedeværelse i Mellemslesvig. Sommeren og efteråret 1919 var, som tiden forud, fuldstændig domineret af grænsedebatten. Dette ledte ultimativt til et nyvalg i Vælgerforeningen, hvor flertallet, der støttede den etablerede zoneinddeling og regeringens politik, vandt med et snævert flertal. Valget fandt sted i november 1919 og i december indvilligede parterne i at samles mod den i mellemtiden hastigt fremskredne tyske agitation. Initiativretten var dog allerede tilfaldet København, hvor ministeriet for sønderjyske anliggender i oktober 1919 havde nedsat et oplysningskontor med henblik på at understøtte den danske agitation samt imødegå den tyske. Kontorets primære funktion var at indsamle og udgive materiale, der oplyste om Danmark og danske forhold.²⁰ Oplysningskontoret overtog fra begyndelsen arbejdet med at planlægge og udarbejde materiale, mens Vælgerforeningens lokalt forankrede agitationsudvalg med Lebeck i spidsen kun fik begrænset indflydelse.

I starten af november modtog Lebeck en skrivelse om syv forskellige gadeplakater, "som for tiden er i arbejde."²¹ Lebeck gjorde på vegne af agitationsudvalget øjeblikkeligt indsigelser mod farvesammensætningen "rød-sort-hvid" og "rød-hvid-blå" på plakaterne, som de mente ville associeres med tyske og slesvigske symboler frem for danske. Ind-

sigelsen blev dog forkastet med henvisning til, at det var de i øjeblikket foretrukne farver til plakatskrift. Agitationsudvalget havde desuden en indsigelse mod en plakat, hvor der var afbilledet en preussisk pikkelhue, idet udvalget mente, at plakaten ville vinde bedre indpas blandt folk uden pikkelhuen. Denne forespørgsel blev ligeledes affejet.²² Trods de stilistiske uoverensstemmelser var oplysningskontoret billedernes effekt bevidst, idet de anså visuel agitation som en "letfattelig og fængslende måde at gøre befolkningen i Sønderjylland fortrolig med forholdene i Danmark og landets almindelige karakter."²³ Dengang som nu fængslede billederne tilskuernes opmærksomhed i højere grad end en skriftlig fremstilling, og kontoret var dermed bevidst om at producere plakater, der tilsigtede at vække følelser og positive associationer.

Foruden plakaterne kommenterede agitationsudvalget på en håndbog om Danmark og danske forhold, som skulle uddeles til sønderjyske tillidsmænd og talere. Håndbogen var tænkt som et opslagsværk for tillidsmændene sådan, at de kunne forberede sig på at agitere for Danmark og oplyse om sociale, politiske og økonomiske forhold i Danmark. Agitationsudvalget ønskede dog at inddrage oplysninger om Slesvigs historiske tilknytning til Danmark.²⁴ Oplysningskontoret svarede, at dette faldt noget uden for håndbogens egentlige formål, men agitationsudvalget insisterede og foreslog, at punkterne skulle indgå som en del af en indledning om Sønderjyllands historie. Det ville, fastholdt Lebeck i udvalgets svar til oplysningskontoret, "ikke være uden betydning, at der stilledes vore tillidsmænd nogle historiske argumenter til rådighed under valgagitationen", ud fra devisen om at, "de historiske beviser for, at Sønderjylland er et ældgammelt dansk land, har altid spillet en betydelig rolle i vor offentlige diskussion."²⁵ Det var dermed for agitationsudvalget vigtigt, at agitationen ikke begrænsede sig til socioøkonomiske og politiske emner, men ligeledes inddrog historiske argumenter, der oplyste om landsdelens tilknytning til Danmark og det danske folk.

Agitationsudvalgets ønske om at inddrage et kapitel om Sønderjyllands historie blev modsat plakaterne taget til efterretning og inkluderet i håndbogens andet oplag, som dog ikke nåede frem i tide. I Lebecks dagbog fremgår det, at håndbogens andet oplag ankom til agitationsudvalgets kontor den 2. februar 1920, dog, med Lebecks egne ord, "alt for sent."²⁶

Ud fra det sparsomme kildemateriale fremgår det, at kommunikationen og samarbejdet mellem oplysningskontoret i København og

Under motivet gengives en tekst på frisisk, der oversat til dansk betyder: "Skal vi overlade dette smukke land til preusseren?" Friserne var, med deres udenforstående identitet som frisere, en befolkningsgruppe, som både den danske og tyske bevægelse forsøgte at påvirke. Friserne delte de danske nordslesvigeres modvilje mod embedsværket og styret under den preussiske ledelse. Termen "preusser" blev derfor aktivt brugt som en negativ term, der skulle få den danske side til at fremstå positiv. Ulltimativt stemte de frisiske områder i Vestslesvig dog klart for Tyskland.

agitationsudvalget i Nordslesvig haltede. De interne splittelser i Vælgerforeningen havde forsinket de sønderjyske bestræbelser over for København, som i sønderjydernes fravær tog initiativet i udarbejdelsen af agitationsmateriale og kampagnestrategier. Korrespondancerne mellem agitationsudvalget og oplysningskontoret havde i den forbindelse snarere karakter af informationsudveksling, hvor kontoret fremsendte materiale og næsten udelukkende efterspurgte praktiske oplysninger om oplag og distribution.²⁷ Da freden blev effektueret og valgkampen officielt gik i gang kan der ud fra Lebecks dagbog læses, at der gang på gang forekom forsinkelser af sendinger. Enten fordi de kom for sent i trykken, blev sendt forkert eller blev forsinket i forbindelse med trafikale problemer. I valgkampens første uger var sendinger således så

forsinkede, at de ikke kunne nå at bruges i zone 1. Derudover ankom agitationsmateriale med Lebecks ord, "flere dage efter at det var for sent."²⁸

Lebecks frustrationer blev delt af resten af Vælgerforeningen. Under et møde den 19. januar 1920 blev der klaget over sene mødeindkaldelser, og at møderne i det hele taget var "dårligt ordnet." Andreas Grau, der havde ansvar for mødeplanlægningen, forsvarede agitationsudvalget med, at der i forberedelserne havde "været meget kludder."²⁹ Der var dog en betydelig mødeaktivitet med i omegnen af 94 møder i 1. zone fra 15. januar til 8. februar 1920, hvor omfanget i sig selv kan være en del af forklaringen på eventuelle tvivlsspørgsmål.³⁰ Til gengæld forløb modtagelsen og distributionen af plakater effektivt. Som tidligere nævnt var mange af plakaterne allerede i trykken i starten af november ligesom, at der efter hurtige korrespondancer om antal og distribution fulgte en nøje bestemt rækkefølge for ophængning. Der blev fra oplysningskontorets side i alt trykt 107.700 danske plakater. Disse var bortset fra to eksemplarer tiltænkt begge zoner, men i kraft af, at 74.700 af disse var skrevet på dansk, overvejende indeholdt danske referencer eller var henvendt til en nordslesvigsk by, må mange af plakaterne regnes for at have haft deres største og mest virksomme udbredelse i Nordslesvig. Det kan derfor antages, at oplysningskontoret foretog et strategisk valg om fortrinsvis at benytte plakater som agitationsform i zone 1.

Til gengæld blev der af oplysningskontoret i samarbejde med Mellemslesvigsk Udvalg udarbejdet ni forskellige flyveblade henvendt til zone 2 med et samlet oplag på 182.250, samt et billedhæfte til zone 2 på 47.000 eksemplarer. Det giver en samlet masse på 229.250 ud af de i alt 291.250 eksemplarer af flyveblade, hæfter og følgeblade, som blev udgivet af oplysningskontoret. Oplysningskontorets prioritering af oplysning i zone 2 og en mere symbolsk agitation i zone 1 i form af plakater, der stadsfæstede de dansksindede i deres identitet, havde også opbakning i Vælgerforeningen. Indsigelserne imod at bruge tilrejsende talere og opmærksomheden omkring flyveblade og midler til agitation i zone 2 og tyske egne som Tønder vidner om, at der hos de dansksindede tillidsmænd i Nordslesvig i høj grad var en forståelse for nødvendigheden af oplysning i Mellemslesvig, hvor den kulturelle forbindelse til Danmark var svag. Selvom konkrete beskrivelser af strategier hos Vælgerforeningen og oplysningskontoret er forholdsvis fraværende, kan der således ud fra deres beslutninger og drøftelser anes en fælles prioritering af plakater i Nordslesvig og oplysning i Mellemslesvig. I hvor høj grad dette er blevet drøftet og videreformidlet mellem Vælger-

foreningens tillidsmænd, agitationsudvalget og oplysningskontoret er uvist. Lebecks korrespondancer med oplysningskontoret har generelt en formel karakter med meget begrænset meningsudveksling. Sammenfaldet i prioriteringerne kan imidlertid læses som et udtryk for, at oplysningskontoret generelt har været velinformeret om forholdene i Nord- og Mellemslesvig, hvilket har affødt en overensstemmelse mellem Vælgerforeningens overvejelser og oplysningskontorets beslutninger. Ikke desto mindre står det klart, at ledelsen og udformningen af den danske agitation blev varetaget fra København, imens agitationsudvalget og de lokale tillidsmænd i Nordslesvig i højere grad fungerede som en rådgivende instans med ansvar for de praktiske opgaver under afstemningskampen.

Den danske agitation mellem folkesjæl, brød og smør

Prioriteringen af plakater i Nordslesvig og oplysning i Mellemslesvig kan forklares ud fra områdernes udgangsposition. Plakaterne var, med deres følelseladede udtryk, danske billeder og tekst, virksomme i Nordslesvig, hvor valgkampen ikke så meget handlede om at vinde stemmer, som at skaffe dem frem til stemmeurnerne. I Mellemslesvig, hvor det danske sindelag var svagere, eller ikke eksisterende, handlede det i stedet i højere grad om at overbevise mellemslesvigerne om egnens sande og historiske tilknytning til Danmark, samt oplyse om de politiske og socioøkonomiske fordele i Danmark.

Disse to argumentationsformer, der på den ene side tog udgangspunkt i argumenter om Slesvigs historiske, emotionelle og kulturelle tilknytning til Danmark og på den anden side benyttede argumenter vedrørende økonomiske og sociale fordele i Danmark, udgjorde kernen i den danske agitation. De to argumentationsformer er interessante idet de repræsenterer to forskellige syn på nationalitet. Den historiske tilgang læner sig op af en klassisk nationalforståelse, hvor den nationale identitet opfattes som oprindelig eller iboende i en etnisk afgrænset gruppe. Det nationale manifesterer sig gennem bestemte nationale særpræg som folkeviser, sagn, historie og sprog. Denne forståelse trækker tråde til Johann Gottfried Herders begreb *Volksgeist*. Ud fra Herders kulturbegreb har alle folkeslag et unikt kulturelt fællesskab, nærmere betegnet en folkesjæl, der definerer det nationale fællesskab. Folkesjælen kan være ubevidst, men som en iboende størrelse kan den nationale bevidsthed 'vækkes'. Ideen om det nationale gennembrud som en

'vækkelsesproces' bruges til stadighed til at beskrive nationalismens udvikling i det 18. og 19. århundrede. De socioøkonomiske argumenter kan derimod læses ind i en moderne nationalitetsforståelse, hvor den nationale identitet forstås som en social konstruktion, der tilegnes ud fra instrumentelle forhold og behov. Denne tilgang bygger på især Hobsbawns³¹ analyse af de nationale fællesskabers fremkomst. Her skabte industrialiseringen og den moderne borgerlige nationalstat betingelserne og behovet for at konstruere nye identifikationsmønstre, der bedre matchede den borgerlige samfundsorden. Det var med andre ord en økonomisk og kulturel fordel at tilegne sig en national identitet i overensstemmelse med flertallet. Ideen om at instrumentelle årsager kan være udslagsgivende for vores nationale identifikation går således igen i den danske vægtning af økonomiske argumenter. Det skal dog ikke forveksles med et moderne, instrumentelt syn på nationalitet, da den danske bevægelse i kontekst med samtidens herskende begrebsapparat opfattede nationalitet som en iboende størrelse, der kunne vækkes med de rette midler. I det følgende vil et udpluk af den danske agitation præsenteres med udgangspunkt i historiske og socioøkonomiske argumenter.

Stem dig hjem – agitation for Slesvigs historiske tilknytning til Danmark

Opmærksomheden omkring ophavssituationen i de to zoner kan læses ud fra to plakater, der begge benyttede historiske argumenter, men som hver især udelukkende var henvendt til henholdsvis zone 1 eller zone 2. Plakaten, der blev anvendt i zone 2, viser et landkort over Danmark, hvor skyerne belejligt dækker Holsten, Skåne og Blekinge, og hvor en flyvemaskine har kurs imod Jylland.³² Plakaten har påtrykt teksten "Fælles stamme, fælles land", der henviser til, at området har et nationalt fællesskab, hvorfor det bør være samme land. Danmark fremstår i motivet lyst og solbeskinnet. Flyvemaskinen udtrykker fremskridt og udvikling, som findes i det solskinsrige Danmark. På plakaten, der var henvendt til zone 1, ses Hejmdal, der blæser i en lur for at vække de slumrende nordslesvigerne op til dåd.³³ Hejmdal står på en bro over Kongeåen med en dansk og tysk grænsepæl på hver side. På den danske sider bryder lyset frem og trænger de mørke og faretruende skyer tilbage, som omkranser den tyske side. Symbolikken understreges af teksten "vågn op og stem for Danmark."

Inge Adriansen har i sin egen analyse af plakaterne vurderet, at Hejmdal, som symbol for skandinavismen og som reference til Danmarks nordiske oldtid, ikke var kendt blandt tyske borgere, og at plakaternes symbolik derfor ville være gået tabt i zone 2.³⁴ Et mere simpelt greb blev derfor benyttet i "Fælles land, fælles stamme", der med sin mere enkle symbolik lettere kunne afkodes af mellemslesvigerne.

Oplysningsarbejdet vedrørende Mellemslesvigs historiske tilknytning til Danmark blev også varetaget af Mellemslesvigsk Udvalg, der på egen foranledning udsendte plakater til benyttelse i zone 2. I en af disse opfordrede teksten på tysk beskueren til at undersøge de nutidige beviser for Slesvigs danskhed ved at lægge mærke til de danske familienavne, stednavne samt bygningsstilen og derved benytte sin sunde fornuft til at afgøre deres nationale tilhørsforhold. En anden plakat fremhævede ligeledes på tysk tre historiske nedslag, hvor Tyskland havde anerkendt Danmarks ret til Slesvig og grænsen ved Dannevirke.³⁵ Oplysningskontoret udsendte ligeledes tysksprogede plakater,³⁶ dog i et langt mindre oplag end dem fra Mellemslesvigsk Udvalg. En af disse, som var rettet mod Tønder by, havde til formål at minde Tønders bybefolkning om byens historiske tilknytning til Danmark ud fra devisen om, at Tønder engang havde været dansk, og kunne blive det igen.³⁷

Ideen om, at Slesvigs befolkning havde et historisk fællesskab til danskerne, der vægtede højere end sprog og nutidig nationalfølelse, blev også ivrigt debatteret i aviserne. Juledag 1919 opfordrede Flensborg Avis mellemslesvigerne til at tage deres tusindårige slægtskab med danskerne op til overvejelse.³⁸ Den danske avis i Aabenraa, Hejmdal, fulgte trop i januar 1920, hvor en hjemmetysker³⁹ opfordrede ligesindede til at stemme dansk af hensyn til deres nedarvede slægtskab til Danmark.⁴⁰ Den historiske ret til Slesvig blev også gengivet i flere bidrag med gentagelsen om Danmarks "ret til at få tilbage, hvad der fra Arilds tid har hørt os til".⁴¹

Et andet yndet greb byggede på emotionelle argumenter med referencer til familieforhold. Slesvig blev her opstillet som "den røvede datter", der var blevet adskilt fra sit fædreland og Mor Danmark. Ved at personificere Slesvig og Danmark udnyttede forfatterne bevidst og ubevidst en kraftfuld retorik, der havde et stort potentiale til at skabe tilslutning til egnens danskhed. Mens nationale personificeringer ofte fremstår krigeriske og forsvarsparate, var de danske personificeringer i afstemningsplakaterne milde skikkelser, der repræsenterede den tryk-

Denne plakat er det nærmeste vi kommer på en neutral plakat, der argumenterede mod delingen af Slesvig. Ud fra ideen om en brødrementalitet forsøgte plakaten at hæve den slesvigske identitet og hertugdømmet over det nationale spørgsmål. Selvom der under den tidlige nationalisering i starten af det 19. århundrede fandtes kritiske røster mod den nationale polarisering i Slesvig, var disse så godt som ikkeeksisterende i 1920. Plakaten illustrerer dog på fineste vis det nationale spørgsmåls kompleksitet, hvor ikke alle befandt sig lige godt i valget mellem dansk og tysk.

ge, moderlige favn. En plakat, der stadig i dag står som symbol på Genforeningen, er Joakim Skovgaard's idylliske illustration af en moder, der omfavner sin røvede datter under stroferne fra Henrik Pontoppidans hyldestdigt til sønderjyderne fra 1918, "det lyder som et eventyr, et sagn fra gamle dage, en røvet datter dybt begrædt er kommet frelst tilbage!"⁴² Den moderlige personificering af Danmark optræder også i en af Thor Bøgelunds afstemningsplakater med påskriften "nu kalder Danmark på sine børn, farvel for evigt du tyske ørn."⁴³ På plakaten er Mor Danmark gengivet som en lys, mild skikkelse med et Dannebrog over skulderen og den truende tyske rigsoørn som baggrund. Motivet er, som fremført af Adriansen, yderst tendentiøs i valget af Mor Danmark over for rigsoørnen, der skaber en voldsom kontrast mellem det fredelige og aggressive.⁴⁴ En mere passende sammensætning blev til gengæld trykt i et senere postkort, hvor en dansk løve jagter den tyske rigsoørn over Kongeåen.⁴⁵

Bøgelunds plakat var dog væsentligt mildere end det oprindelige udkast, som i dag findes i museumssamlingen på Sønderborg Slot. Her fremstilles Mor Danmark som en ængstelig mor, der knuger sine børn til sig, mens den tyske rigsoørn aggressivt rejser sig bag dem. Den originale tekst forankrer motivets symbolik: "Fra krig og mor[d], fra sult og savn, før barnet ind i Danmarks havn."⁴⁶ Plakaten faldt dog ikke inden for rammerne af den danske strategi, hvor målet var at tegne et positivt billede af Danmark uden at støde potentielle tyske vælgere, og blev derfor aldrig realiseret.

Generelt dominerede de kvindelige personificeringer de danske plakater, men der findes en enkelt undtagelse. I en plakat fra Flensborg var den milde Mor Danmark skiftet ud med en faderskikkelse.⁴⁷ Skikkelsen har stor lighed med en anden dansk nationalfigur, Holger Danske, men har en dobbelt symbolik som en forfader, der kæmpede mod preusserne i 1864. I baggrunden toner et stort Dannebrog og på skødet sidder en lille dreng, faderskikkelsens barnebarn, som holder et Dannebrogflag. Teksten opfordrer på tysk beskueren til at tage deres danske slægtskab op til overvejelse.

Den samme argumentationsform blev brugt i to plakater af Flensborgs Nørreport.⁴⁸ Den nordlige byport blev bygget under Christian IV og fremstod som et symbol på byens forbindelse til Danmark. I midten er Flensborgs byvåben gengivet, dog uden det holstenske nældeblad. Plakaten blev trykt i en dansk og tysk udgave, hvor der på den tyske udgave var gengivet et kendt hyldestdigt til Slesvig-Holsten fra 1791. I

digtet er referencerne til Holsten dog behændigt ignoreret. I sammenhæng med motivet bliver symbolikken i stedet drejet over på Slesvigs oprindelige tilhørsforhold til Danmark.

Den danske bevægelse brugte således også historiske argumenter i deres agitation i zone 2, men her var omdrejningspunktet i højere grad oplysning om egnens sande historie og tilknytning til Danmark. Et eksempel på dette findes i et billedhæfte, der både udkom som følgeblad til aviserne og som en selvstændig udgivelse med 47.000 eksemplarer udelukkende til brug i zone 2.⁴⁹ I billedhæftet blev der på tysk præsenteret forskellige beviser for Slesvigs historiske tilknytning til Danmark. Billedhæftet havde en enorm udbredelse og vidner om den danske bevægelses fokus på at overbevise den tysktalende befolkning om deres sande identitet.

Den historiske agitation i Nordslesvig var derimod ofte bundet op på emotionelle argumenter og personificerede motiver, der skabte en personlig forbindelse mellem nordslesvigerne og Danmark. Forklaringen kan findes i det simple forhold, at mellemslesvigerne i mindre grad følte den samme familiære tilknytning til Danmark, som nordslesvigerne, der i højere grad havde familieband på tværs af grænsen eller som dansksindede kunne identificere sig med Danmark som en moderlig favn og hjem. For at kompensere for de manglende relationer til Danmark, forsøgte Mellemslesvigsk Udvalg i stedet at sætte Danmark som det land, der bedst kunne bevare en regional slesvigsk identitet. Dette argument fremgår af flere plakater, der sætter den negative term *preusser* over for den i sammenhængen mere positive term *jyde* eller *slesviger*.⁵⁰

Sammenfattende benyttede den historiske agitation i særdeleshed etablerede narrativer og symboler, herunder Dannebrog, Mor Danmark og de dansksindedes kamp for frihed og retfærdighed. Dette kom især til udtryk igennem emotionelle argumenter og familierreferencer, der virkede til at placere beskueren i et større fællesskab, hvor Danmark fungerede som et beskyttende og moderligt symbol. Eftersom narrativerne var velkendte blandt den etablerede dansksindede befolkning, havde de et stort potentiale for identifikation. Samtidig var der dog en risiko for, at vælgere, der ikke havde adgang til agitationens referenceramme, oplevede de historiske argumenter som ekskluderende. Dette blev forsøgt imødegået ved at udvide det nationale fællesskab til den regionale slesvigsk identitet, samt igennem oplysning om Slesvigs historiske og kulturelle tilknytning til Danmark. Fraværet af en stærk dansk identitet i Mellemslesvig blev dog hovedsageligt imøde-

Som en del af nationaliseringsprocessen i Slesvig var det tidligt blevet populært at forske i stednavne, folkesagn og sprog, hvor man fra tysk og dansk side forsøgte at advokere for områdets henholdsvis tysk- eller danskhed. Dette skete ofte med udgangspunkt i de samme steder, skikke og symboler. Under afstemningskampen i 1920 blev det for alvor vigtigt at bevise Slesvigs "sande" identitet og historie. I denne plakat henviser teksten netop beskueren til at være opmærksom på beviserne for Slesvigs tilknytning til Danmark – ud fra personaerne, stednavne, historiske monumenter og bygningsstilen.

gået igennem oplysning om socioøkonomiske forhold. Denne agitationens form, som fyldte mindst lige så meget som den historiske agitation, vil blive udfoldet i det følgende.

Brød til alle, købstadsfolk som bønder – agitation for de sociale og økonomiske forhold i Danmark

Selvom socioøkonomiske argumenter i sin grundform adskiller sig fra de historiske, deler de ideen om national overlegenhed. Oplysningskontoret byggede en stor del af deres kommunikationsstrategi på oplysning om Danmarks sociale og økonomiske forhold – og herved direkte og indirekte om Danmarks socioøkonomiske overlegenhed. Selvom oplysningskontoret i sin grundform var skabt for at imødegå i deres øjne falsk tysk agitation ved at oplyse om de rette forhold i Danmark, var det naturligvis med øje for at overbevise beskueren om, at de i Danmark kunne opnå socioøkonomiske fordele. Det var derfor heller ikke tilfældigt, at langt de fleste flyveblade og andre udgivelser med socioøkonomiske argumenter blev benyttet i zone 2. Fra oplysningskontorets egen opgørelse fremgår det, at flyveblade henvendt til zone 2 blev trykt i et oplag på 10.000-50.000 eksemplarer pr. blad med et samlet oplag på 220.250 eksemplarer. Det samlede oplag med skriftligt materiale, hvoraf kun én enkelt udgave indeholdt historiske argumenter, talte 291.250.⁵¹

Hvis vi ser på Flensborg, hvor slaget for alvor stod i zone 2, havde byen i 1919 et samlet indbyggertal på 61.000, hvoraf 40.000 ifølge Aksel Lassens statistiske beregninger havde stemmeret i 1920.⁵² Det er derfor ikke svært at forestille sig, hvor massivt agitationen har fyldt i Flensborgbefolkningens hverdag forud for afstemningen. Tallene viser desuden, at oplysningskontoret var opmærksomme på, at den nationale identifikation kunne til- og fravælges. Håbet var således, at modtageren ville stemme efter fornuften og tillægge sig en dansk identitet.

En argumentationsform, som i særdeleshed havde potentiale for påvirkning hos modtageren var, som i den historiske agitation, emotionelle argumenter. Hvor de emotionelle argumenter i den historiske agitation byggede på patosfyldte gengivelser af genforeningen mellem mor og datter, henviste den socioøkonomiske agitation i stedet til fornuften. Agitationen benyttede stadig moderlige referencer, men her i forhold til, hvordan trængte slesvigske mødre bedst kunne sikre deres børns fremtid. I Bøgelunds kendte plakat "Mor stem dansk", som blev

trykt både på tysk og dansk, ses en forknytt dreng, der holder en snor med en tændstikæske som improviseret legetøj.⁵³ Drengen fremstår forhutlet og modløs, et billede mange af Flensborgs mødre sandsynligvis har kunnet nikke genkendende til.

En anden plakat henvendte sig meget direkte til beskueren med en tysk tekst, her oversat til dansk: "Når fanen igen er rød og hvid, da ender den bitre nød."⁵⁴ Den sorte skrift var gengivet oven på en hvid baggrund, hvor de røde farver i samspil med den hvide baggrund dannede et Dannebrog. Den sorte skrift fremstår meget dystert og den gotiske skrift og sorte farve skaber associationer til det tyske kejserrige. Det var netop dette, som Lebeck gjorde indsigelser imod, men i samspil med den røde og hvide baggrund danner det en belejlig modsætning til det lyse og varme Dannebrog.

Flyveblade af forskellig art benyttede også den emotionelle argumentations stærke potentiale for identifikation. I flere flyveblade, udgivet på privat initiativ, adspurgte teksten de slesvigske forældre, om hvordan de ville sikre deres børns overlevelse og fremtid. På et flyveblad fra Tønder lød teksten, her oversat til dansk: "Forældre [...] skal jeres børn omkomme? Red dem ud af sumpen!" et andet "Mor! Tænk på dine børn når du vælger!" med en gennemgang af, at børnedødeligheden i Tyskland allerede før krigen var 1 ½ gange så stor som i Danmark.⁵⁵

Den danske bevægelse manglede generelt ikke økonomisk skyts, og de nødlidende tilstande i Tyskland gjorde det let at fremmale et glorificeret billede af det danske velstandsniveau. At den slesvigske befolknings fremtid var bedst sikret i Danmark blev gentaget i forskellige versioner. En interessant kilde findes i den førømtalte håndbog for danske tillidsmænd. Håndbogen var tænkt som opslagsværk, men mange af artiklerne blev desuden udgivet som pjecer og flyveblade. Håndbogen ankom imidlertid for sent til at blive benyttet i zone 1. Ikke desto mindre giver den et unikt indblik i de temaer og emner, som den danske bevægelse mente var særlig betydningsfulde for den nationale iscenesættelse af Danmark og derigennem den nationale selvforståelse. Artiklerne kredsede om emner om Danmarks handel, erhvervs-sammensætning og eksport, landbrug og avl, sociale forhold og arbejdsforhold, industri, skibsfart og håndværk samt gennemsnitlige lønninger for arbejdere og tjenestemænd. Særligt landbrugseksporten fyldte meget i håndbogen. I 1920 var landbruget det absolutte hovederhverv i Slesvig, med undtagelse af de større købstæder og i særdeleshed Flensborg. Dog var landbruget i både Nord- og Mellemslesvig efter fire års

Mutter!

Denke an das Wohl Deiner Kinder!

Die Säuglingssterblichkeit war schon vor dem Kriege in Deutschland 1½ mal so groß wie in Dänemark. Die Sterblichkeit der Kinder von 1—6 Jahren stieg in Deutschland von 1913—1916 um 49,3 Prozent. Die Zahl der Tuberkulosefälle in Deutschland stieg während des Krieges auf das 3½ fache.

Sollen Deine Kinder in diesem Elend bleiben?

==== Rette sie und stimme dänisch! ====

For mange kvinder i Nord- og Mellemslesvig var afstemningerne i 1920 første gang, at de fik lov at deltage i et valg. Kvinder blev derfor også aktivt medtænkt som en målgruppe, der kunne påvirkes i dansk retning. Et udbredt greb var at tale til kvinden som mor eller beskytter ud fra ideen om, at kvinder var særligt letpåvirkelige i spørgsmål om deres børns fremtid. I dette flyveblad fra Tønder forsøger forfatteren at overbevise egnens mødre om at stemme dansk, hvis de vil sikre deres børns overlevelse. Selvom flyvebladet naturligvis er ekstremt tendentiøst og følelsesladet, har de fleste slesvigske mødre, ligesom mødre i resten af Tyskland, kæmpet en daglig kamp for at brodføde deres børn.

krig og dertilhørende krise kørt i sæk. Denne situation udnyttede oplysningskontoret til fulde, hvor der i håndbogens artikler blev lovet et sandt eksperteventyr til England og en lys fremtid, hvor "ingen af de europæiske lande når op ved siden af Danmark."⁵⁶

Landbrugsartiklerne henvendte sig ikke kun til gårdejerne, men inddrog ligeledes sociale forhold som andelsbevægelsen, der talte til husmændenes interesse.⁵⁷ Argumenter som muligheden for "at få det størst mulige ud af produktionen" som skulle gøre landmændene "uafhængige af den private kapital",⁵⁸ skabte en meget personlig identifikation for de mange mænd og kvinder på landet, der kæmpede for at holde deres gård oven vande.

Samme argumentationsform blev brugt over for arbejderne, der i særlig høj grad led under den hårde rationering og de dårlige sociale

forhold i kølvandet på krigen. Her gjaldt det især løfter om arbejde, sunde arbejdsforhold, god løn og velstand. Arbejderklassen i Flensborg var i særdeleshed en interessant vælgergruppe for den danske bevægelse. De, som identificerede sig som kommunister, var i princippet hævet over de nationale spørgsmål. Samtidig havde en stor del af de socialdemokratiske arbejdere tidligere identificeret sig med den danske bevægelse. I samtiden var der fra dansk side stor tiltro til arbejderne, som man håbede kunne sikre et godt resultat i Flensborg. Som bekendt gjorde arbejderne ikke udslaget, men ifølge Troels Finks og Lassens beregninger fik Danmark i zone 2 den største tilslutning med 25-29 % stemmer blandt arbejderne i Flensborg.⁵⁹

Forestillingen om, at Danmark kunne tilbyde velstand og social lighed blev ikke mindst krystalliseret i en dansk plakat med strofen "Danmark er et lidet land, strakt fra nord til sønder, har dog brød til alle mand, købstadfolk som bønder" fra Jeppe Aakjærs digt *Se dig ud en sommerdag*.⁶⁰ Som nationalhelt symboliserede Aakjærs digte bondens nationalånd, og ved at bruge dette i den danske agitation, skabte oplysningskontoret et idyllisk billede af Danmark, hvor få havde for meget, og færre for lidt. Dette blev sat i direkte modsætning til det efterkrigsramte og nødlidende Tyskland. Dog har plakaten haft begrænset udbredelse grundet den danske tekst og plakats reference til Aakjær, der krævede et vist kendskab til dansk litteratur. Til gengæld er budskabet om den danske overflod næppe gået tabt på beskueren. Det store Tyskland, hvor afstanden til Berlin gradvist blev øget under krigen, optrådte således som modsætningen til det lille Danmark, der havde brød til alle.

Forestillingen om, at Danmark repræsenterede de små i samfundet og Tyskland repræsenterede kapitalismen, militarismen og embedsstyret, blev udpenslet i den offentlige debat. I et opråb, skrevet af en dansk socialdemokrat, anbefalede han på tysk sine partifæller i Flensborg til at "opfylde løftet, som jeres store land i sin tid gav til de små."⁶¹ En artikel med samme argumentation blev trykt i Flensborg Avis, hvor forfatteren opfordrede Flensborgs arbejdere til at stemme mod den tyske militarisme og kapitalisme, til fordel for Danmark.⁶² Den socioøkonomiske agitation skabte et nationalt selv billede af Danmark, som et land med nok til alle, socialt overskud og omsorg, rige udviklingsmuligheder for landbrug og erhverv samt gode arbejdsforhold for arbejdere og svagt stillede. Den socioøkonomiske agitation skulle således overbevise vakkende og måske sågar tysksindede vælgere om en bedre fremtid

Løftet om en hemmelig afstemning blev benyttet som løftestang for de, som var bange for stigmatisering fra familie og bekendte i forbindelse med afstemningen. Selvom afstemningerne i princippet var hemmelige, har de færreste kunnet undgå at deres stemme blev offentligt kendt. Dette kunne skyldes de sociale forhold i de små samfund, hvor de fleste kendte til hinanden, men også, at afstemningsstederne ofte var dårligt ordnet og det derfor i mange tilfælde var svært at holde sin stemme hemmelig. For nogle kan frygten for social stigmatisering i lokalsamfundet i såvel dansk- som tyskprægede områder derfor have haft indflydelse på deres endelige valg.

i Danmark samt betrygge og konsolidere de etablerede dansksindede i deres valg. Den danske bevægelse benyttede aktivt denne strategi, idet de socioøkonomiske argumenter især var virksomme i de egne, hvor kendskabet til Danmark var svagt. Dette skulle imødegå frygten for det fremmede, og tendensen til at blive ved det man kendte. Dette afspejles desuden i Vælgerforeningens tidlige overvejelser om at bruge lokale talere i zone 2, da danske talere mod hensigten kunne risikere at fremmedgøre Danmark for de lokale mellemslesvigere. Sammenfattende benyttede den danske bevægelse således rationelle argumenter om en bedre fremtid i Danmark, hvor det nationale ståsted ikke nødvendigvis var den vigtigste årsag. Et klart udtryk for dette findes i en plakat tegnet af Harald Slott-Møller med det klare budskab: "Ingen kan se, hvad du stemmer."⁶³

Konklusion

I gennemgangen af Anders Lebecks og oplysningskontorets betegnelser fremgår det, at forberedelserne til afstemningskampen først sent blev iværksat. Forsinkelsen skyldtes især den igangværende grænsedebat, som fjernede fokus fra opgaver af organisatorisk art. Konsekvensen blev en forskydning fra Nordslesvig til København, hvor det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender i oktober 1919 valgte at tage sagen i egen hånd. Hvor stor indflydelse Vælgerforeningen har haft på det interne arbejde er uklart, men ud fra korrespondancen mellem ministeriets nedsatte oplysningskontor og Lebeck på vegne af agitationsudvalget, var det nordslesvigske bidrag til den officielle danske agitation meget begrænset. Det må dog antages, at H.P. Hanssen i sin stilling som minister og som ledende skikkelse for de dansksindede i Nordslesvig havde indflydelse på agitationen. Der er derfor mulighed for, at Lebeck og andre nordslesvigske tillidsmænd kan have haft en indirekte indflydelse igennem H.P. Hanssen.

Ikke desto mindre vidner oplysningskontorets forberedelser om en bevidst kommunikationsstrategi, der er på linje med Vælgerforeningens egne drøftelser. Strategien havde overordnet to formål. Den skulle skabe et nationalt betydningsindhold, som de dansksindede kunne spejle sig i, og den skulle desuden og i særdeleshed producere og udbrede oplysning om Danmark og danske forhold. Den første kategori antog et meget traditionelt syn på nationalitet med historiske argumenter for Slesvigs danskhed og troen på den slesvigske befolkning

og selve byers iboende danske folkesjæl. Denne agitationsform var især virksom i Nordslesvig, hvor befolkningen i forvejen havde et stort kendskab til danske narrativer og dermed et større potentiale for identifikation. Til gengæld var den mindre virksom i de mere diffuse egne langs zonerne skillelinje, hvor forbindelsen til Danmark var svagere og den nationale identifikation mere kompleks. For at kompensere for dette forsøgte især Mellemslesvigsk Udvalg at etablere et lighedstegn mellem Danmark og den slesvigske identitet. Dette beroede især på at opstille Preussen og Tyskland som modsætningen til den slesvigske identitet. Denne strategi understreger Adriansens pointe om, at den nationale identifikation i særdeleshed sker i afgrænsningen til det andet.

Det lave vidensniveau om Danmark skabte dog også et latent behov for at opbygge en indre identifikationsramme for borgerne i Nord- og Mellemslesvig. Her tilbød agitationen de konsoliderede i Nordslesvig et spejlbillede som den røvede datter, der passede ind i den regionale selvforståelse blandt nordslesvigerne om deres nationale tilhørsforhold. En selvforståelse der i sig selv ligger latent i begrebet *genforening*. I Mellemslesvig var fokus imidlertid på at opbygge en identifikationsramme, der især benyttede socioøkonomiske argumenter af oplysende karakter. Oplysningskontoret var i den forbindelse bevidste om forholdene i zone 2 og konklusionen var klar, at øget viden om Danmark ville forbedre Danmarks chancer. Disse strategiske overvejelser er interessante idet de understreger det teoretiske udgangspunkts anvendelighed. Trods en samtidsforståelse af det nationale som en iboende størrelse var såvel agitationsudvalget som oplysningskontoret bevidste om, at det nationale landskab i Slesvig var langt mere komplekst. Foruden at forsøge at konstruere Slesvig som et gammelt dansk landområde, forsøgte den danske agitation desuden at overbevise tysksindede om at se bort fra eller ændre deres identifikationsramme.

Strategien ville næppe være blevet iværksat, hvis ikke den danske bevægelse mente, at individer kunne skifte nationalitet ud fra økonomiske eller emotionelle årsager. Selvom den teoretiske forståelse af det nationale som en social konstruktion var en obskur og fjern ide i samtiden, benyttede den danske agitation midler, der bygger på selvsamme tanke. Oplysningskontoret og agitationsudvalgets strategier og den konkrete materielle manifestation under afstemningskampen i 1920 tjener her til påmindelse om, at den nationale identitet til stadighed er en konstrueret og vedvarende proces.

KILDER

- Trykte:*
Schlichtkrull, O.P.: "Beretning om Oplysningskontorets Virksomhed", *Sønderjyske Årbøger*, 1923, s. 76-109.
- Det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender: *Haandbog for danske Tillidsmænd*, København: Det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender, 1919.
- Utrykte:*
Dansk Central Bibliotek for Sydslesvig: Agitationsmateriale, flyveblade, plakater m.m.
- Dansk Plakatmuseum: Grænsedragningen.
- Historisk Arkiv for Haderslev Kommune: Dannevirke-Modersmaalet: 01.07.1919-15.03.1920.
- Lokalhistorisk Arkiv for gl. Tønder Kommune: Blandet agitationsmateriale.
- Rigsarkivet, København (RAK): 732219: Grau, Andreas og Hustru: 6: Sager vedrørende afstemningstiden (1918-1920)
- Rigsarkivet, Aabenraa (RAÅ): 729988: Lebeck, Anders, Redaktør: Forretningsord. og arb. plan for V.F.'s besty. og tilsynsråd (1908-1908)
- 462/-17: Afstemningsarbejdet
- 462/-17: Bestyrelses – og tilsynsrådsmøde 10.06.1919
- 462/-17: Bestyrelses – og tilsynsrådsmøde 15.09.1919
- 729989: Lebeck, Anders, Redaktør: Dagbog (1890-1926)
- 462/-10: 1890 - m.m.
- 749044: Midlertidige Ministerium for Sønderjyske anliggender
- 1: Afstemning (1919-1920)
- Sønderborg Slot: 0.11: Dansk Agitation
- Digitale kilder:*
Det Kongelige Biblioteks Mediesamling, Mediestream:
Hejmdal, 01.07.1919-15.03.1920, [http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/search/hejmdal/date/1919-07-01%2C1920-03-15/filter/lvx_facet%3A%22Hejmdal%20\(1899-1975\)%22, senest tilgået d. 31/01/20](http://www2.statsbiblioteket.dk/mediestream/avis/search/hejmdal/date/1919-07-01%2C1920-03-15/filter/lvx_facet%3A%22Hejmdal%20(1899-1975)%22, senest tilgået d. 31/01/20)
- Flensborg Avis online Arkiv:
Flensborg Avis, 01.07.1919-15.03.1920, <https://www fla.de/eAvis, senest tilgået d. 31/01/20>

LITTERATUR

- Adriansen, Inge og Doege, Immo: *Dansk eller tysk? Agitation ved folkeafstemningerne i Slesvig i 1920*, Sønderborg: Museum Sønderjylland, 2010.
- Adriansen, Inge: "Dansk og tysk spejlet i hinanden", i: Uffe Østergaard (red.): *Dansk identitet?*, Aarhus 1992, s. 131-161.
- Adriansen, Inge: "Før barnet ind i Danmarks havn", *Sønderjysk Månedsskrift*, 1/2, 1995, s. 3-8.
- Adriansen, Inge: "Problemer med forskning i nationale identiteter", i: Henrik Becker-Christensen (red.): *National identitet – Fem foredrag om dansk og tysk identitetsfølelse i grænselandet*, Haderslev: Institut for grænseregionsforskning, 1994, s. 7-20.
- Anderson, Benedict: *Forestillede fællesskaber*, Frederiksberg 2001.
- Barth, Frederik: "Boundaries and connections", i: Anthony Cohen (red.): *Signifying Identities – Anthropological perspectives on boundaries and contested values*, London og New York: Routledge 2000, s. 17-37.
- Böss, Michael: "National identitet" i: Carsten Humlebæk et al. (red.), *Nation og stat, identitet og fortælling*, Frederiksberg: Nyt fra Hobsbawn, E. J.: *Nations and nationalism since 1780 – Programme, Myth, Reality*, Cambridge University Press, 2002, s. 31-63.
- Christensen, Steffen Lind: "Nordslesvigeren er nr. 1 – regional identitet på Øst-

- fronten 1914-1918" *Kulturstudier*, nr. 1, 2005, s. 6-36.
- Ellul, Jacques: "The Characteristics of Propaganda", i: Garth Jowett og Victoria O'Donnal (red.): *Propaganda and persuasion. New and classic essays*, Californien: Sage Publications, 2006.
- Fink, Trols: *Da Sønderjylland blev delt 1918-1920*, bind I-III, Aabenraa: Institut for grænseregionsforskning, 1979.
- Hobsbawn, E. J.: *Nations and nationalism since 1780 – Programme, Myth, Reality*, Cambridge University Press, 2002.
- Hylland-Eriksen, Thomas: *Ethnicity and nationalism – Anthropological Perspectives*, London: Pluto Press, 2010.
- Jebsen, Nina og Klatt, Martin: "The negotiation of national and regional identity during the Schleswig-plebiscite following the First World War", *First World War Studies*, 5:2, 2014, s. 181-211.
- Jenkins, Richard: *Rethinking Ethnicity*, Los Angeles, London, New Delhi og Singapore: Sage Publications, 2008.
- Lassen, Aksel: *Valg mellem tysk og dansk – hundrede års folkevilje i Sønderjylland*, Aabenraa: Historisk Samfund for Sønderjylland, 1976.
- László, János: *Historical Tales and National Identity – An introduction to narrative social psychology*, London og New York: Routledge, 2014.
- Magnussen, Anne et al.: *Visuel Historie – Tilgange og eksempler*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2018.
- Thaler, Peter: *Grænsetilfælde: Nationale og etniske identiteter i konflikt og overgang*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2004.
- Thaler, Peter: *Of mind and matter: The Duality of National Identity in the German-Danish Borderlands*, West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2009.
- Thomsen, Merete Bo: *Dansksindede i udvalgte sydslesvigske landdistrikter – nationale praksisser 1919-1933*, p.hd.-afhandling, Forskningsafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 2018.

NOTER

- 1 Artiklen bygger på forfatterens speciale fra Aarhus Universitet, 2019. Der skal lyde en stor tak til vejleder Karen Gram-Skjoldager for engagement, støtte og vejledning.
- 2 Se f.eks. Steffen Lind Christensen, 2005 samt igangværende studier og Merete Bo Thomsen, 2018.
- 3 Thaler 2004, s. 542. Thaler har blandt andet analyseret konkrete tilfælde, hvor individer mellem 1784-1920 har genforhandlet eller skiftet national identitet. Casestudierne er imidlertid svage i forbindelse med komparative studier eller begrebsdannelse. En mere anvendelig analyse findes imidlertid i Thalers behandling af de mange tysk-sindede sydslesvigere, der efter Det Tredje Riges sammenbrud søgte et nyt identifikationsgrundlag i det danske mindretal, Thaler 2009, s. 109-130.
- 4 Adriansen 1992, s. 131-161.
- 5 Adriansen 1994, s. 17.
- 6 Barth 2000, s.17-37.
- 7 Jenkins 2008, s. 172.
- 8 Adriansen 1994, s. 15-18. Adriansen påpeger i den forbindelse, at faldgrupperne i studiet af nationale identiteter kan imødekomes ved at forstå den nationale bevidsthedsdannelse som en relationel proces, der foregår i samspil med den indre identifikation og den ydre afgrænsning til andre grupper. Adriansen fremhæver yderligere, at studier af det nationale bør bygge på 1) de i samtiden samfundsmæssige betingelser, 2) de ydre materielle former samt 3) den nationale identitets funktioner på det personlige og sociale plan.
- 9 Hylland-Eriksen 2010, s. 81 og László 2014, s. 54.
- 10 Andersen 2001; Hobsbawn 2002. Se f.eks. Michael Böss' gennemgang af de vigtigste kritikker og debatter af Andersen og Hobsbawn, Böss 2018, s. 36-38.
- 11 Egne beregninger på de samlede opgørelser i Schlichtkrull 1923.
- 12 Schlichtkrull 1923, s. 103.

- 13 For en metodisk gennemgang og diskussion af brugen af visuelle kilder, se da Magnussen 2018.
- 14 Adriansen 1994, s. 15.
- 15 Ellul 2006, s. 1-51.
- 16 Det fremgår af en notits i Hejmdal 29.10.1919, at Anders Lebeck tog sig af udarbejdelsen og koordineringen af agitationsmateriale. Det har ikke været muligt at spore, hvorvidt han har haft denne officielle betegnelse i starten af 1919, men hans henvendelse til regeringen 1.2.1919 (RAÅ: *Det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender*, 749044, nr. 1: Afstemning (1919-1920) vidner om, at han fra starten påtog sig et lignende ansvarsområde.
- 17 RAÅ: Anders Lebecks privatarkiv, 462/-17 Afstemningsarbejdet.
- 18 RAÅ: Anders Lebecks privatarkiv, 462/-17 Bestyrelses- og tilsynsrådsmøde 10.06.1919.
- 19 RAÅ: Anders Lebecks privatarkiv, 462/-17 Bestyrelses – og tilsynsrådsmøde 15.09.1919.
- 20 Schlichtkrull 1923, s. 76.
- 21 RAÅ: Anders Lebecks privatarkiv, 462/-17 Afstemningsarbejdet.
- 22 RAÅ: Anders Lebecks privatarkiv, 462/-17 Afstemningsarbejdet.
- 23 Schlichtkrull 1923, s. 80.
- 24 RAÅ: Anders Lebecks privatarkiv, 462/-17 Afstemningsarbejdet.
- 25 RAÅ: Anders Lebecks privatarkiv, 462/-17 Afstemningsarbejdet.
- 26 RAÅ: Anders Lebecks privatarkiv, 462/-10 Dagbog (1890-1926).
- 27 RAÅ: Det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender, 1 Afstemning (1919-1920).
- 28 RAÅ: Anders Lebecks privatarkiv, 462/-10 Dagbog (1890-1926).
- 29 RA: Andreas Graus privatarkiv, 6 Sager vedrørende afstemningstiden (1918-1920).
- 30 RA: Andreas Graus privatarkiv, 6 Sager vedrørende afstemningstiden (1918-1920).
- 31 Hobsbawn 2002.
- 32 Oplysningskontoret, af Rasmus Christiansen, 1919-1920, Sønderborg Slot.
- 33 Oplysningskontoret, af Rasmus Christiansen, 1919-1920, Dansk Plakatmuseum.
- 34 Adriansen og Doege 2010, s. 17.
- 35 Ophav muligvis Mellemslesvigsk Udvalg, kunstner ukendt, 1919-1920, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.
- 36 Schlichtkrull 1923, s. 99-103.
- 37 Oplysningskontoret, af Thor Bøgelund, 1919-1920, Sønderborg Slot.
- 38 Flensborg Avis den 25.12.19.
- 39 Hjemmetysker er den danske betegnelse for tyske borgere i Nordslesvig. Betegnelsen har sit udgangspunkt i tysksindede, der var bosiddende i Nordslesvig, men støttede op om den slesvig-holstenske bevægelse i 1840'erne. I dag bruges hjemmetysker stadig som en betegnelse for det tyske mindretal.
- 40 Hejmdal den 17.01.20.
- 41 Flensborg Avis den 04.10.19, 17.09.19; Dannevirke-Modersmaalet den 07.02.20.
- 42 Oplysningskontoret, af Joakim Skovgaard, 1919-1920, Dansk Plakatmuseum.
- 43 Oplysningskontoret, af Thor Bøgelund, 1919-1920, Dansk Plakatmuseum.
- 44 Adriansen og Doege 2010, s. 14.
- 45 Ophav ukendt, kunstner ukendt, 1919-1920, Sønderborg Slot: 0.11 Agitationsmateriale.
- 46 Sandsynligvis udgivet af oplysningskontoret, af Thor Bøgelund, 1919-1920, Sønderborg Slot.
- 47 Ophav ukendt, kunstner ukendt, 1919-1920, Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig.
- 48 Oplysningskontoret, af Thor Bøgelund, 1919-1920, Dansk Plakatmuseum.
- 49 Schlichtkrull 1923, s. 99.
- 50 Flere flyveblade og plakater placerer Danmark som den bedste sikring for bevarelsen af den slesvigske identitet. Denne agitationsform henvendte sig også til frisere, der frygtede sprogforordninger og andre omvæltninger ved en overgang til Danmark. Angiveligt udgivet af Mellemslesvigsk Udvalg, kunstnere ukendte.
- 51 Tallet bygger på en analyse af udgivelserne, hvor 220.250 eksemplarer var skrevet på tysk eller begge sprog. Sammenholdt med skrifternes indhold vurderes det, at disse øjensynligt har været tiltænkt zone 2. Schlichtkrull 1923, s. 90-103.
- 52 Lassen 1976, s. 84-103.
- 53 Oplysningskontoret, af Thor Bøgelund, 1919-1920, Dansk Plakatmuseum.

- 54 Oplysningskontoret, af Thor Bøgelund, 1919-1920, Dansk Plakatmuseum.
- 55 Lokalthistorisk arkiv for gl. Tønder Kommune: Blandet agitationsmateriale.
- 56 Det midlertidige ministerium for sønderjyske anliggender (MMS) 1919, s. 17.
- 57 MMS 1919, s. 28.
- 58 MMS 1919, s. 28.
- 59 Baggrunden fra denne antagelse bygger på fordelingen af stemmekontorer

- i Flensborg, hvor de stemmekontorer, som lå i arbejderkvarterer, fik de største danske stemmetal. Fink 1979, bind III, s. 42-43.
- 60 Oplysningskontoret, af Thor Bøgelund, 1919-1920, Sønderborg Slot.
- 61 Sønderborg Slot: 0.11 Dansk Agitation.
- 62 Flensborg Avis den 11.03.1920.
- 63 Mellemslesvigsk Udvalg, af Harald Slott-Møller, 1919-1920, Sønderborg Slot.

Zusammenfassung

In diesem Artikel wird untersucht, wie der dänische Wählerverein in Nordschleswig und die dänische Regierung in Kopenhagen während des Abstimmungskampfes in Nord- und Mittelschleswig im Jahr 1920 ihre prodänische Kampagne planten. Die Untersuchung zeigt die Strategien in der dänischen Propaganda. Anschließend wird analysiert, wie diese Agitation ein nationales dänisches Selbstverständnis konstruierte. Die Analyse zeigt, dass die dänische Bewegung strategische Überlegungen bzgl. des Inhalts und der Zielgruppen der Propaganda anstellte. Die Strategie hatte zwei übergeordnete Ziele: Sie sollte einen nationalen Inhalt erschaffen, in dem sich die Dänisch Gesinnten wiedererkennen konnten und sie sollte darüber hinaus Wissen über Dänemark und die dänischen Verhältnisse vermitteln. Diese beiden Methoden manifestierten sich in zwei in der Theorie gegensätzlichen Ansätzen. Der erste berief sich auf historische Argumente für eine Zugehörigkeit Schlesiens zu Dänemark, während der andere sozioökonomische Argumente, also eine bessere Zukunft als Teil Dänemarks, ins Feld führte. Trotz der damaligen Auffassung des Nationalen als dem entscheidenden Faktor zeigt die Analyse, dass sich die dänische Bewegung der Flexibilität des Nationalen bewusst war. Der Aufsatz verhält sich somit kritisch zu unserem nationalen Selbstverständnis bzgl. der Wiedervereinigung und der Zeit unmittelbar davor.